

HOOFDSTUK II

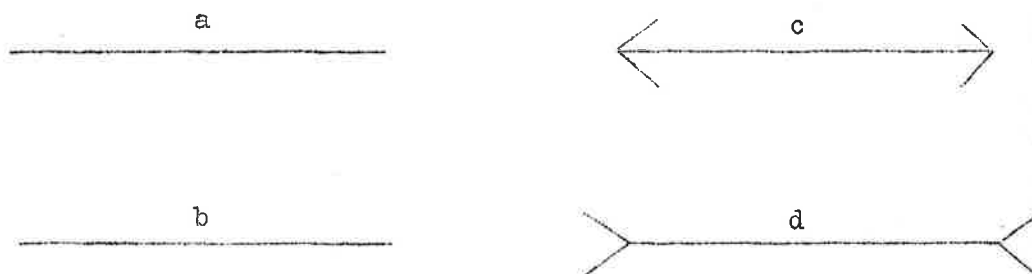
METABLETICA ALS LEER

DER VERANDERENDE

WERKELIJKHEID

ARTIKEL 1. - PROBLEEMSTELLING : EERSTE EN TWEEDE STRUCTUUR.

De eenvoudige figuurtjes hieronder afgebeeld, bekend als de MÜLLER-LYER illusie, tonen ons volgens de perceptiepsychologie (1) dat we vaak fouten waarnemen die nochtans volkomen normaal zijn (2), en daarom ook een wetmatigheid vertonen.

Als we aan de figuren c en d bedrog zien, dan moet er een werkelijkheid als de ware geponeerd worden. Zo sluipt het filosofisch probleem van zijn en schijn binnen in de perceptiepsychologie. Hierin wordt namelijk een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de fenomenale en de fysische wereld. Terwijl deze laatste steeds fungeert als 'de' werkelijkheid die bestaat onafhankelijk van onze waarneming (realisme), wordt de fenomenale wereld een subjectieve constructie genoemd, een verwerking van fysische energie (3). De waarneming van het ding mag dus niet met het ding zelf verward worden.

Terwijl de perceptiepsychologie zich (terecht) wil beperken tot de objectieve studie van de fenomenale wereld, is het duidelijk dat aan deze studie een bepaalde premisse ten grondslag ligt. Slechts als men het objectieve, d.i. het gekwantificeerde en het gemetene, met het

-
- (1) Hiermee wordt bedoeld de verklarende studie van de perceptie, zoals die klassiek gebeurt in het kader van de algemeen experimentele psychologie. Er bestaat ook een psychologie die op grond van een andere methode het zien wil verstaan. Cfr. Z, p. 5 e.v.
- (2) R.S. WOODWORTH & H. SCHLOSBERG, Experimental psychology, Revised edition, 1963, p. 417.
- (3) L. KNOPS, Bijzondere hoofdstukken uit de experimentele psychologie : de perceptie, Leuven, gestencileerde studentennota's, 1971-1972, p. 3-4.

werkelijke gelijkstelt, is het mogelijk de waarneming van de MÜLLER-LYER figuur - en van zoveel andere dingen - een illusie of een waarnemingsfout te noemen. Ons zien betreft dus eerder schijn dan zijn.

Een wondere conclusie is dit. We moeten onze ogen wantrouwen, al zijn ze totaal gezond. Bezien we echter de bovengetekende figuur nogmaals. Men ontkomt niet aan de 'indruk' dat de lijnen c en d ongelijk zijn, hoe vaak men ook kijkt. Als dit kleine figuurtje ons reeds met de schijn van onze wereld confronteert, hoeveel in onze dagelijkse omgeving is dan nog geloofwaardig? Elke verticale maat bijvoorbeeld bedriegt ons dan reeds, want ze wordt overschat t.o.v. haar gemeten lengte en t.o.v. dezelfde maat horizontaal (zgn. horizontaal-verticaal illusie). De vraag is nochtans zinvol of het 'werkelijk' gezichtsbedrog is wat we aan de MÜLLER-LYER figuur zien. Nemen we niet eerder een lijnenstructuur waar die ons echt geen ander zien toelaat? Zelfs een meetlat kan ons achteraf toch niet van dat zien ontdoen (1). De meetlat sluit te zeer uit wat we als fundamenteel ervaren bij het zien van de figuren: hun gesloten, respectievelijk open karakter. We komen pas helemaal in de impasse als we ons de vraag stellen waarom men niet moet twijfelen aan de gelijkheid van de kale lijnen a en b, en wel aan de ongelijkheid van de lijnen c en d. M.a.w., waarom zijn de kale lijnen de norm voor de beoordeling van de pijlfiguren. Hiervoor is geen reden te geven, tenzij dat de kale lijnen niet aan het meten ontsnappen, terwijl bij de pijlfiguren elke blik dat meten toch weer ontkent. Maar waarom is de meetbaarheid een goed argument?

Het is ons geloof in de onveranderlijkheid der dingen dat aan dit argument zijn kracht en prioriteit toekent. De triomf der positieve wetenschappen doet de opvatting heersen - ook buiten die wetenschappen - dat de dingen zichzelf gelijk blijven. Alleen onze indrukken of opvattingen van de dingen kunnen zich wijzigen.

In de metabletica vinden we door VAN DEN BERG echter de mening verdedigd dat de dingen niet alleen gefixeerd zijn in hun meetbare eigenschappen, maar tevens radicaal veranderlijk zijn. De verandering is geen aan de 'eigenlijk' stabiele dingen toegevoegde subjectieve factor, maar een zaak van dingen zelf. De lijnen c en d zijn niet

(1) DD, p. 59.

schijnbaar maar in volle realiteit ongelijk, en beide lijnstukken zijn ook werkelijk anders dan de kale en gelijke lijnstukken a en b.

VAN DEN BERG komt aldus tot het omschrijven van de twee structuren der dingen (1). De eerste structuur is niet constant, en de verschijnselen worden niet gereduceerd tot schijn, maar bevestigd als werkelijk, als concrete, dagelijkse realiteit. Hiertegenover, of hiernaast, staat de tweede structuur, waarin de dingen tot kwantificeerbare en meetbare onveranderlijke uitgebreidheid worden. Veranderingen betreffen hier hoogstens modificaties van de uitwendige eigenschappen der dingen, en niet de dingen zelf. Beide structuren, de eerste zowel als de tweede, zijn werkelijk : er is geen voorkeur (2).

Zoals reeds is opgemerkt voorheen (3), betreffen de drie eerste beginselen van de metabletische methode een werkelijkheidsleer, en ze zullen ons daarom ook dienen bij de expliciatie van de werkelijkheid van de eerste structuur in zijn oppositie aan de tweede structuur.

(1) DD, p. 13-15.

(2) MM, p. 105.

(3) Cfr. supra, p. 21.

ARTIKEL 2. - HET BEGINSSEL NIET TE VERSTOREN.

§ 1. Respectvol verwonderen.

De werkelijkheid moet worden beschreven zoals ze ons verschijnt, en niet worden geconstrueerd vanuit reducerende analyses. In deze gedachte - die reeds lang door de fenomenologie wordt gepropageerd - schiet ook het metabletisch denken wortel. Het beginsel niet te verstoren (1) definieert de metabletische methode bovendien zeer uitdrukkelijk als een niet-natuurwetenschappelijke methode.

Willen de positieve wetenschappen enigszins met succes worden beoefend, dan moet aan welbepaalde condities voldaan zijn. In een streng methodologisch opzet wordt het verschijnsel dat men wil bestuderen geïsoleerd uit het geheel waarin het zich gewoonlijk aandient, en gereduceerd tot een nauwkeurig kwantificeerbare en meetbare eenheid. Zo wordt bijvoorbeeld de huid een celstructuur, met welbepaalde eigenschappen. Nochtans, onze huid zoals die in de liefkozende streling ten volle huid wordt en zijn aard toont, kennen wij niet als celstructuur. Deze voorwaarde van de zaak mag niet zonder meer met die zaak worden gelijkgesteld (2).

De vraag is daarom gerechtvaardigd of de reducerende aanpak ons de dingen doet kennen zoals ze ons in de spontaan beleefde realiteit vertrouwd zijn. De fenomenoloog - en met hem de metableticus - wenst in deze zin de natuurwetenschappen te erkennen als de (noodzakelijke !) studie van de voorwaarde der fenomenen (3).

De metabletica wil de volle realiteit, zoals ze ons onmiddellijk kenbaar is au serieux nemen. De dingen worden met een nooit aflatend respect benaderd, d.w.z. met een ongedwongen openheid voor het wonder en het mysterie dat de dingen zijn. Men zou zelfs durven zeggen dat de metableticus oproept tot een verwonderende houding tegenover de dingen. VAN DEN BERG getuigt meer dan eens van deze houding en niet in het minst in De dingen.

(1) MM, p. 102-103.

(2) BAP, p. 9; KDP, p. 132; DR, p. 23; MM, p. 201.

(3) KDP, p. 16.

Die verwonderende houding is slechts mogelijk als de dingen hun mysterieuze verte bewaren, en vanuit die distantie hun aantrekkelijkheid vinden en ons daarin nabijkomen. Deze dualiteit nabij- ver is een essentieel gegeven in VAN DEN BERG's denken : steeds geldt dan dat de distantie aan de grondslag ligt ^{Udh} ~~voor~~ alle ware nabijheid (1), of anders uitgedrukt : slechts blijvende verborgenheid roept op tot ontberging en ontsluiting. Zich verwonderen bestaat slechts ~~binnen~~ de openheid op en het ontvangen van het wonder, het mysterie dat de dingen zijn.

Het respectvol verwonderen is daarmee een essentieel kenmerk van de metabletische methode. Men kan echter slechts bezwaarlijk zeggen dat de verwondering en het geboeid zijn door de dingen geheel afwezig is bij de technische of metende mens. Toch is er een essentieel verschil met de metabletica. De natuurwetenschappen doen nl. de dingen zijn wat ze moeten zijn om aan de metende technieken en instrumenten tegemoet te komen (2). Het denken van de wetenschap en de techniek is een denken dat grijpt naar de dingen en er beslag op legt. De verwondering verschuift hier in de richting van nieuwsgierigheid. Het is - om met HEIDEGGER te spreken - een be-grijpend en rekenend denken, waarin men berekent en plant om de wereld te beheersen (3). De eerste structuur openbaart zich echter maar als men de dingen laat zijn wat ze zijn, en acht slaat op het mysterie dat ze (er) zijn; de tweede structuur ontstaat waar het denken bezit gaat nemen van de dingen (4).

Het gaat in de metabletica bovendien niet om de dingen 'op zichzelf', maar om de dingen in hun relatie tot de zich gedragende mens.

-
- (1) KDP, p. 155.
 - (2) Cfr. de maxime van LAVOISIER : "Meet wat meetbaar is, maak meetbaar wat niet meetbaar is". Cit. in : BAP, p. 22.
 - (3) Cfr. S. IJSSELING, De filosofie en het technische denken. Een studie over Martin Heidegger. In Uitzicht van onze wereld, p. 33.
 - (4) Deze uiteenzetting van het onderscheid tussen eerste en tweede structuur verwijst sterk naar HEIDEGGER, en wellicht vindt dit onderscheid ook zijn grond, of zeker toch enige aanknopingspunten in het denken van HEIDEGGER. De overeenkomst in dualiteit bij HEIDEGGER en VAN DEN BERG is opvallend als men het zo stelt dat de eerste structuur ons in eerste instantie gegeven is in het "besinnelijke Nachdenken" of "andenkende Denken", terwijl de tweede structuur meer verschijnt bij het "erklärendes" of "rechnende Denken".

'Niet verstoren' wil dan ook - zelfs op de eerste plaats - zeggen : deze relatie als eenheid intact laten. In de natuurwetenschappelijke bezigheid daarentegen wordt de mens aan de dingen onttrokken als storende variabele, en vervangen door het objectieve meetinstrument. Aldus wordt de dagelijkse omgang met de dingen losgelaten, terwijl dit juist centraal staat in de metabletica. Het dagelijks vertrouwd zijn met de wereld betreft - met de woorden van VAN DEN BERG - een pre-reflectieve eenheid (1), waarin subject en object niet abstraherend gescheiden zijn. In de eerste structuur is die eenheid essentieel.

§ 2. Het pre-reflectieve bestaan.

Het woordje 'pre-reflectief' vraagt hier beslist enige aandacht. Vooreerst is er de vraag wat het pre-reflectieve bestaan eigenlijk inhoudt. Zeker niet een bestaan buiten het denken, want dat zou zelfs niet als dusdanig kunnen bevestigd worden. Het verloopt eerder zonder reflectie, met name zonder kritische reflectie, zoals die in de wetenschappen wordt doorgevoerd. Het betreft de buiten-wetenschappelijke pathische omgang met de dingen, het lichaam en de anderen, zoals deze in de "onmiddellijk, levende, dagelijkse en duurzame waarneming worden waargenomen" (2), en staat derhalve tegenover het gnostische kennen (3).

In fenomenologische studies is dit een vertrouwde gedachte (4). VAN DEN BERG duidt in De psychiatrische patiënt de betekenis van het woord 'fenomenologie' dan ook als "uiteenzetten van het pre-reflectieve bestaan" (5), waarbij men zich laat normeren door "het verschijnende zoals het verschijnt" (6). In de metabletische methode fungeert dit als het beginsel niet te verstoren, dat dus rechtstreeks aan de fenomenologie ontleend is. Zo laat de eerste structuur der dingen zich dus openbaren in het pre-reflectieve bestaan, waarin niet

(1) PP, p. 51.

(2) PP, p. 40.

(3) PP, p. 52.

(4) W. LUYPEN, Nieuwe inleiding tot de existentiële fenomenologie, p. 101-105.

(5) PP, p. 122.

(6) KDP, p. 99. Zie ook PP, p. 63.

verstoord wordt. De essentie van het beginsel niet te verstoren is erin gelegen dat het toelaat de metabletische i.p.v. de natuurwetenschappelijke structuur der dingen te zien. De metabletische methode is dan ook nadrukkelijk anders dan een natuurwetenschappelijke methode (1).

(1) III, p. 101.

ARTIKEL 3. - HET BEGINSSEL DER WERKLIJKHEID.

Met dit tweede beginsel van theoretische aard wil VAN DEN BERG een fenomenologie die consequent is met zichzelf (1). De metableticus plaatst niet langer het zijn van de wereld tussen haakjes, maar wil integendeel vrij komen van elk wijsgerig idealisme, en de dingen als werkelijk bevestigen. Waar de fenomenologie volgens VAN DEN BERG nog vrijblijvende beschrijvingen aandient, en zich niet uitlaat over de werkelijkheid ervan, gaat het in de metabletische eerste structuur om de "concrete werkelijkheid van het dagelijks realisme" (2).

De gehele passus waarin VAN DEN BERG zich distantieert van de fenomenologie verdient straks uitvoeriger onze aandacht. Vooreerst willen we onderzoeken op welke inzichten het beginsel der werkelijkheid draagt. Hierover worden we in de tekst over de metabletische methode echter haast niet ingelicht. Een grondige lectuur van het hele oeuvre biedt echter wel een aantal aanknopingspunten om dit beginsel nader te expliciteren.

§ 1. De werkelijkheid van de eerste structuur.

1. De menselijke praxis.

We merkten reeds op dat het in de eerste structuur niet direct gaat om een begrippelijke kennis van de wereld : de dingen zijn in het pre-reflectieve bestaan geheel ingewoven in hun pragmatische context. In het Grieks betekent dingen trouwens "ta pragmata". Een centrale opvatting bij VAN DEN BERG is juist dat de mens zijn volle mens-zijn ontvangt in een verbondenheid met de dingen (3). De mens is alom doende met de dingen, die hij aanwendt om zijn taken en doelen te realiseren. In dit handelend, arbeidend en omvormend op-

(1) J. CLAES, *Metabletica of psychologie van het geschieden. Streven*, 1971, 24, p. 516.

(2) MM, p. 104.

(3) Het centrale karakter van deze opvatting kan op deze plaats nog niet geheel duidelijk worden gesteld. Op diverse plaatsen en in verschillende contexten zullen we het belang van deze opvatting nog kunnen onderstrepen.

treden van de mens worden de dingen ghumaniseerd, wat tevens een creëren van verandering in de wereld inhoudt. Anderzijds zijn de dingen ook de voorwaarde tot het menselijk handelen, in die zin dat ze appèl doen aan de mens. Aldus hebben de dingen een menselijk karakter, d.w.z. ze zijn niet alleen ghumaniseerd door ons, maar zijn er ook steeds reeds voor ons, en vormen een "strikt persoonlijke opgave" :

"De wereld is er voor hem (voor haar) : hij kan de verantwoording voor de wereld op niemand afwentelen. Het zandpad vóór hem : hij moet erop lopen. Het vliegtuig staat voor hem klaar. -- Niets vernedert zozeer; niets is in staat zo te verheffen." (1)

Voor VAN DEN BERG zijn de dingen in hun eerste structuur vooreerst instrumenten, gebruiksvoorwerpen, genietingen (2). Ze zijn steeds "Zu-Handen", en zijn er dus ook steeds voor iets (ze dienen om-te ...), en voor iemand. Metabletisch heeft dit nog een bijzondere betekenis, die we reeds even aanstipten. Waar de mens zorgend met de dingen bezig is, komen de dingen in beweging, veranderen ze, en vormen ze een nieuw appèl, tonen ze zich in een steeds andere aanwendbaarheid. Reeds op de eerste pagina's van zijn "vier metabletische overpeinzingen", die hij niet toevallig De dingen noemde, bewijst VAN DEN BERG ons treffend hoe de dingen veranderen in en door de handelende aanwezigheid van de mens.

Wat zijn nu juist - i.v.m. het beginsel der werkelijkheid - de implicaties van de menselijke omgang met de dingen. Toch vooral dit : binnen deze oorspronkelijke praktische verhouding leert de mens de wereld en de dingen kennen, niet vooreerst door een koele observatie, analyserend, abstraherend en redenerend, maar in een onmiddellijke en actieve betrokkenheid. Het aanwenden van de dingen impliceert het ontsluiten van hun pragmatisch karakter. Om dit op juiste wijze te begrijpen is enige nadere uitleg vereist.

De wereld staat de mens ten dienste als een mogelijkheid tot aanwending, als aanwendbaarheid. Echter, dat de wereld kan worden aangewend is voor een goed deel ook reeds het resultaat van vroegere aanwending (3). Aldus is de wereld steeds resultaat van en mogelijkheid tot de menselijke praxis, welke praxis dan verschijnt als een

(1) MM, p. 212.

(2) Cfr. ZP, p. 68.

(3) : zie volgende p.

dialectiek van aanwendbaarheid van de dingen en aanwending door de mens. Het is juist in het voltrekken van deze dialectiek dat de mens de wereld in zijn pragmatisch karakter leert kennen. Een voorbeeld kan dit wellicht verduidelijken.

Bepaalde planten uit de natuur kennen we als genezende kruiden. ze zijn dus op die wijze aanwendbaar. Doch, het is ook zo dat pas de daadwerkelijke aanwending van de plant als kruid, die specifieke mogelijkheid tot aanwending openbaart en realiseert. De mogelijkheid wordt slechts zichtbaar, reëel en werkelijk in het resultaat van de aanwending. Een plant kunnen we dus pas kennen als genezend kruid in de mate hij die functie vervult en we hem zo gebruiken. Op gelijkwaardige wijze kennen we een hamer als instrument om mee te nagelen als we hem als dusdanig ook aanwenden. Buiten deze functie - wat steeds ook de uitvoering ervan impliceert - is een hamer 'niets'. N.a.w. de aanwending (en haar resultaat) sticht de aanwendbaarheid der dingen, maakt deze concreet en reëel. Anderzijds zou er geen aanwending zijn zonder het appèl dat uitgaat van de dingen als aanwendbaarheden. Aanwending en aanwendbaarheid zijn dus op elkaar aangewezen, en staan in een dialectische verhouding tot elkaar. De dingen bestaan niet 'op zich' als aanwendbaarheden, de mens kan de dingen in hun pragmatische aard maar leren kennen in en door de daadwerkelijke aanwending. In die zin komt in de menselijke praxis de verbondenheid van de mens met de wereld sterk tot uiting, in die zin ook is de praxis de toegang tot de eerste structuur als pragmatische werkelijkheid, d.w.z. de werkelijkheid die als mogelijkheid of als resultaat verwijst naar de aanwending door de menselijke hand.

Dit wil echter niet zeggen dat VAN DEN BERG een pragmatisme huldigt zoals bijvoorbeeld W.JAMES dat voorstond. Heen, de wereld kan voor VAN DEN BERG worden aangewend op talloze wijzen, waarin dan niet de efficiëntie of het nut vooraan staat, maar wel het gebeuren van de handeling zelf waarin mens en dingen verenigd zijn. Dit gebeuren is nooit af. In de aanwending der dingen worden ze gevormd

(3) Vgl. L. VANDER KERKEN, Inleiding tot de fundamentele filosofie, p. 128. In dit boekje staan overigens vele interessante beschouwingen over de omgang met de dingen, welke beschouwingen - hoewel niet direkt op de metabletica betrokken - ons bij het begrijpen van VAN DEN BERGS visie zeer hebben geholpen. Zie vooral p. 116 e.v. en p. 127 e.v.

en ongevormd, en worden nieuwe mogelijkheden tot aanwending gereali-
seerd. Het nut van de praxis tot norm en doel stellen zou aan de open-
heid van dit gebeuren schaden. Zeker is er aan de praxis een economisch
en nuttig aspect - VAN DEN BERG zal dit niet ontkennen - doch de
praxis is niet uitsluitend op het direkte nut gericht. Zelfs vóór
hij de meest elementaire behoefte van het eten bevredigt, heeft de
mens de vruchten der earde getransformeerd tot een menu, dat dan
bovendien volgens bepaalde gebruiken wordt genuttigd (1).

De menselijke omgang met de dingen beperkt zich dus zeker niet
tot het economische maar is in belangrijke mate ook expressief. Zo
nogen we specifiek i.v.m. de metabletica, zeker de artistieke en ook
de wetenschappelijke omgang met de dingen tot de vormen van mense-
lijke praxis rekenen (2). Het belang dat VAN DEN BERG aan deze be-
zigheden toekent - hij brengt ze regelmatig ter sprake in zijn stu-
dies - illustreert dat hij zeker niet het bruikbaar maken der dingen
tot norm stelt, maar in belangrijke mate oog heeft voor de wijze
waarop de mens in de cultuur zijn mens-zijn tot expressie brengt.
Daarom wordt VAN DEN BERG's visie misschien nog het best als volgt
weergegeven : zelfs als de omgang met de dingen gericht is op de
bruikbaarheid, dan nog is niet het nut de essentie, maar wel de wereld-
verbondenheid die in het gebeuren van de handeling effectief beleefd
wordt (3). We zouden zelfs zeggen : uit het oeuvre van VAN DEN BERG
spreekt een sympathie voor het menselijk contact met de dingen dat
gratuit, recreatief en onbevangen is. Deze visie is van elk 'naïef
pragmatisme' ontdaan.

Het is daarmee ook duidelijk dat de eerste structuur der dingen
niet uitsluitend instrumenten omvat : men kan bijvoorbeeld reeds
volgende categorieën onderscheiden. Er zijn vooreerst de dingen van
de natuur, zoals die er zijn zonder de omvormende praxis. Dan zijn

(1) L. VANDER KRIEKEN, o.c., p. 118.

(2) Nu is er tussen beide vormen van omgang met de dingen wel een
belangrijk onderscheid dat we trouwens aanstonds nader zullen
bespreken.

(3) VAN DEN BERG beseft echter ten volle dat in vele moderne vormen
van arbeid nog nauwelijks van een wereld-verbondenheid kan worden
gesproken, waardoor de mens van de wereld vervreemd is. Op de
psychologisch nefaste gevolgen van deze vervreemding hoeven we hier
niet in te gaan. Wel wordt o.a. hiermee duidelijk waarom VAN
DEN BERG pleit voor een nabijheid der dingen in ons bestaan.

er de instrumenten en bruikbaarheden die het direkte of uiteindelijke resultaat zijn van de menselijke praxis. Deze instrumenten moeten echter worden bediend of gebruikt, en verwijzen dus steeds naar een nieuwe aanwending en eventueel ook naar andere instrumenten. De wereld der instrumenten vormt daarom een geheel van op elkaar aangevozen dingen. Slechts binnen dit geheel ontvangen de dingen hun volle realiteit.

Een belangrijke categorie vormen verder zeer zeker "de dingen van de kunst", die eveneens het resultaat zijn van menselijke praxis, doch op een bijzondere wijze. J. CLAES gebruikt de omschrijving "de dingen van de kunst" met opzet en reden, om de bedoeling te laten blijken dat het om de dingen gaat eerder dan om de kunst (1).

Toch is het zo dat deze bedoeling in de hand wordt gewerkt door de specifieke aard van het kunstwerk zelf. In de kunst nl. komt de eerste structuur van de materie en de dingen op pregnante wijze tot uiting. J. CLAES drukt dit kernachtig uit :

"Het esthetisch moment is een soort absoluut moment, (...) : enerzijds ervaart de mens op bijzondere wijze zijn eenheid met de dingen en anderzijds ervaart hij ook ongewoon sterk de geaardheid van de materie zelf." (2)

In die zin verschijnt de kunst volgens CLAES als "een bevoorrechte brug om de kloof te overspannen tussen het geobjectiveerde ding en de gesubjectieveerde mens" (3). De kunst stelt n.a.w. de dingen en de materie in hun eigen aard - hun eerste structuur - in de menselijke existentie aanwezig.

Het hoeft dus niet te verwonderen dat zoveel aandacht wordt geschonken aan de dingen van de kunst wanneer we spreken over de menselijke praxis en de eerste structuur. Integendeel, J. CLAES is zelfs geneigd aan de artistieke omgang enige prioriteit toe te kennen :

"Doorgaans is de mededelende en uitnodigende boodschap van deze dingen geladener dan die van de dingen in het gewone leven. De

(1) DDR, p. 15. In dit werk van J. CLAES vinden we, veel meer dan bij VAN DEN BERG zelf, een verantwoording van het belang van de dingen van de kunst voor de eerste structuur.

(2) DDR, p. 16.

(3) DDR, p. 16-17.

kunstenaar is precies de man die in zulke mate openstaat voor de boodschap van de dingen of, met andere woorden, die de dingen en de materie zo aanvoelt dat hij ze hun juiste plaats kan geven. Hij kan de dingen zo behandelen dat zij hun boodschap kunnen meedelen op een volkomen wijze." (1)

Met een toevoeging in een voetnoot wordt echter de waarde en de boodschap der dingen in de dagelijkse praxis t.a.v. de dingen van de kunst, op juiste wijze toegelicht :

"Deze distinctie tussen de dingen van de kunst en de dingen uit het gewone leven moet nochtans cum grano salis genomen worden. In een zekere mate, met name in de mate waarin zij echte dingen of artefacten zijn, zijn alle dingen kunstzinnig, boodschappen zijn alle quodammodo de geladenheid van het kunstding. Een artefact is iets wat geboren wordt uit (...) de vaardigheid om dingen te scheppen die het leven van de mens vlotter (hier zit de esthetische implicatie) en beter maken." (2)

Dit laatste doet tevens beter begrijpen wat we reeds eerder opmerkten, nl. dat VAN DEN BERG zeker niet de efficiëntie en het nut als de essentie van het menselijk handelen vooropstelt.

Tenslotte kan men ook bepaalde vormen van wetenschappelijke bezigheid beschouwen als een bijzondere omgang met de dingen, nl. deze waarin de dingen op een metende, kwantificerende en reducerende wijze benaderd en aangewend worden (3).

Waar echter de andere dingen die hier besproken werden, en in het bijzonder dus de dingen van de kunst, ons confronteerden met de eerste structuur, maakt dergelijke wetenschappelijke aanpak de dingen tot tweede structuur. Immers, maakt men abstractie van de functie van de dingen in het bestaan en van hun relatie tot de menselijke hand, dan verliezen ze hun verwijzend karakter. De tweede structuur is daarmee eerder een "conglomeraat van wetenschappelijke dingen" (4). De eerste structuur daarentegen verschijnt niet als de som van los van elkaar staande, voorhanden dingen, maar als een geheel van onder-

(1) DDR, p. 62-63.

(2) DDR, p. 63, vtn 60.

(3) Het betreft hier inderdaad bepaalde vormen van wetenschap; het is duidelijk dat niet alle wetenschappen met 'dingen' bezig zijn, en dat nog minder op die specifieke wijze ermee bezig zijn.

(4) PP, p. 41. Cfr. ook : BAP, p. 41; MLMB, p. 47; KDP, p. 77.

ling verwijzende dingen, d.w.z. als "Umwelt". Deze wereld heeft voor VAN DEN BERG een bijzondere betekenis : hij is ons huis, "een met zorg gemaakte, passende omgeving waarin het menselijk leven eveneens passend en zinrijk verwerkelijk kan worden". Dit is niet de wereld van de dingen die gereduceerd zijn tot hun maat, hun formule of hun energie, maar de wereld waarin de dingen hun boodschap kunnen openbaren. Het verschil tussen deze twee werelden, maakt duidelijk dat in elke vorm van menselijke praxis een andere werkelijkheid - in hun eerste of tweede structuur - kan worden ontsloten.

2. Zien en zijn.

In de aanwezigheid aan de dingen speelt het zien een belangrijke rol. Het verschil tussen de naïviteit van de dagelijkse onbevangenheid, en de wetenschappelijke analyserende instelling, wordt door VAN DEN BERG wel eens verduidelijkt door de tegenstelling te schetsen tussen twee vormen van zien (1). In de objectieve wetenschappen, die de tweede structuur op oog hebben, heerst het "nadenktoezien" (2), d.i. het analyserend kijken dat een zekere afstandelijkheid t.a.v. het object impliceert. Dit kijken licht details uit een geheel, om ze afzonderlijk te doorgronden. De onbevangen verwondering wordt maar weinig kans gelaten : wetenschappelijke waarneming moet zich namelijk kunnen herhalen, zodat het ongewisse niet kan geduld worden. Het zien dat het ontdekken van de dingen in hun eerste structuur mogelijk maakt is van een gans andere aard. Het betreft ons dagelijks zien, dat de dingen niet tot hun meetbaarheid reduceert, en de gegeven eenheid niet verstoert. Tussen mens en materie wordt geen meet- of kijkinstrument geschoven. De oorspronkelijke aanwezigheid aan de dingen blijft een en al doordrongen van intuïtie en verwondering. Het is een onbevangen zien, dat de dingen wil nemen zoals ze zijn, in hun nabijheid en verte, in hun openbaarheid en mysterie.

In deze opvatting over het zien spreekt bij VAN DEN BERG het anti-cartesianisme sterk door. In de leer van DESCARTES, die (via LOCKE e.a.) voerde tot de experimentele waarnemingspsychologie

(1) Ruimer geldt dit onderscheid ook voor andere vormen van waarneming. Het zien staat in de metabletica echter centraal, om redenen die hier nog niet aan de orde zijn.

(2) PP, p. 62-63.

is het zien een wereldloze aangelegenheid (1), een mechanisch ontvangen van lichtprikkels uit de buitenwereld, die in de waarnemer tot beeld worden (2). Zien (waarnemen) verloopt dan inactief en receptief. Deze opvatting is daarom ook moeilijk te aanvaarden in de leer van VAN DEN BERG, omdat ze uitgaat van de zintuigen en zich uiteindelijk niet meer inlaat met de waargenomen dingen, maar met het beeld ervan (3). Tenslotte moet men dan in idealistische of realistische overwegingen belanden.

De korte studie over het "verstaan en verklaren van de visuele waarneming" (Zien - 1972), plaatst voortdurend de fenomenologisch-psychologische waarnemingsleer tegenover de cartesische. Reeds eerder, vooral in Het menselijk lichaam, zette VAN DEN BERG zijn opvattingen uiteen. Centraal staat steeds het intentioneel karakter van de waarneming. Slechts in het laboratorium (tweede structuur !) ziet het oog, gewoonlijk zien wij, zijn wij ziende mensen (4). Waarnemend realiseren we ons in de wereld, bij de dingen :

"Waarnemen is zich bevinden bij en 'in' het waargenomene. Wie waarneemt slaat zichzelf op de plaats waar hij staat over naar het waargenomene, hij 'vergeet' oog en beeld (zo er al een beeld is) ..." (5).

Reeds de dagelijkse taal spreekt hier voor zichzelf : we verpen een blik, doortoren en peilen met onze ogen, enz. (6). Waarnemen is actief en evasief (7). Wat ons in deze intentionele waarneming openbaar wordt, is geen beeld van de dingen, maar het waargenomene zelf,

(1) Zie hiervoor : KDP, p. 28 e.v.; ML2, p. 49-53 en p. 229-234; Z, p. 11-15 (en passim).

(2) Treffend werd dit volgens VAN DEN BERG uitgedrukt door TH. LIPPS, die waarnemen definieerde als "denken aan het beeld van de werkelijkheid dat zich in ons bevindt als een innerlijk gegeven afdruk". Leitfaden der Psychologie, 2. Aufl., 1906, p. 12. Cit. in : KDP, p. 101; PG, p. 53; ML2, p. 279.

(3) ML2, p. 53 en p. 231-232. VAN DEN BERG wil deze waarnemingsleer niet ontkennen, maar hij ontkent dat die leer méér is dan een studie van de voorwaarden der waarneming. Zie KDP, p. 16. Over zijn standpunt t.a.v. de positieve wetenschappen licht ons vooral De dingen in.

(4) ML2, p. 51.

(5) KDP, p. 102.

(6) KDP, p. 12; Z, p. 17, 18.

(7) Z, p. 16. 24-26; ML2, p. 230 e.v. Evasief staat in die zin tegenover receptief, omdat in ons waarnemen steeds meer visueel present is dan de prikkels die op het netvlies vallen.

de dingen , de anderen, kortom, datgene wat we zelf niet zijn. De leer van de waarneming is de leer van die waargenomen wereld (1) : de waarneming kan niet van het waargenomene worden losgemaakt :

"De waarneming hoort bij de dingen als een bij de dingen horende, onvervreemdbare zaak. Alle dingen zijn zelf die waargenomen dingen." (2)

In de eerste structuur zijn de dingen zoals ze gezien worden, en worden ze gezien zoals ze zijn. Zien en zijn horen bij elkaar en zijn wezenlijk op elkaar aangewezen.

3. De objectiviteit van de eerste structuur.

Het is van het grootste belang dat het voorgaande niet wordt begrepen in subjectivistische zin, als zou volgens de metabletica het zijn der dingen afhankelijk zijn van de constituerende activiteit van het subject. Dergelijk idealisme is totaal vreemd aan de metabletica, hoewel ze nog wel in die zin wordt geïnterpreteerd en gekritiseerd (3).

De eerste structuur is wel degelijk gekenmerkt door een objectiviteit, die onderscheiden is van deze die in de tweede structuur wordt nagestreefd. Deze 'eerste objectiviteit' bestaat erin dat we "zien wat er is" (4), d.w.z. : "niet de zintuigen, maar de dingen dicteren hoe waargenomen wordt" (5). Dit hebben we reeds onigszins geïllustreerd in ons eerste artikel, aan de hand van de MÜLLER-LYER figuur. VAN DEN BERG geeft een ander, meer dagelijks, en daarom minder gekunsteld voorbeeld waarin de objectiviteit van de eerste structuur duidelijk wordt (6).

(1) KDI, p. 102.

(2) DD, p. 60. Wat betreft de leer der waarneming staat VAN DEN BERG dicht bij MERLEAU-PONTY, vgl. bijvoorbeeld in diens voorwoord tot Phénoménologie de la perception, opgenomen in Essays, p. 31 : "We moeten ons niet afvragen of wij werkelijk een wereld waarnemen, maar daarentegen zeggen : de wereld is datgene dat wij waarnemen".

(3) Zo bijvoorbeeld door G. BRAET, Het therapeutisch karakter van de metabletische visie van J.H. van den Berg, p. 75-76.

(4) ML2, p. 286.

(5) ML2, p. 59.

(6) DD, p. 57-58. In dit werkje zijn er nog diverse voorbeelden aan te wijzen waarin VAN DEN BERG elk subjectivisme uit de eerste structuur bant : p. 15, 33, 56-60 ...

Voor de St.-Pieter te Rome treft de bezoeker twee pleinen : een vierkant juist vóór de basiliek, en een rond verder van de basiliek verwijderd. Beschikt men echter over een platte grond waarop de pleinen staan uitgemeten (!), dan blijkt dat ze respectievelijk trapeziumvormig (met de kleinste parallelzijde tegen de basiliek) en ovaal zijn. Staat men dan op het ronde plein, dan is de afstand tot de basiliek in de eerste structuur langer dan hij gemeten is. Dit heeft als effect dat de gevel van de St.-Pieter, die vrij breed, log en zwaar is, vanop afstand lichter is en aan gratie wint.

Is nu iedereen die het St.-Pietersplein betreedt het slachtoffer van gezichtsbedrog ten gevolge van dit architecturaal kunststukje ? Volgens het beginsel der werkelijkheid niet ! Ten eerste kan men een illusie of waarnemingsfout teniet doen door een controle. Hier heeft de controle, zelfs de plattegrond en de meter, geen kracht : steeds zien we wat er zichtbaar is. De dingen bepalen hoe wij ze zien, we zijn er op aangewezen. Ten tweede ziet iedereen een rond en een vierkant plein.

De objectiviteit van de eerste structuur bestaat dus in twee vormen van "aangewezen-zijn" (1). Vooreerst is men aangewezen op het zijn van de dingen. Men stelt zich open voor de dingen zoals ze ons verschijnen : dit niet verstorend ontvangen of vernemen heeft een normerende functie. Het objectieve is er dan niet door ons, maar voor ons. Ten tweede is men aangewezen op anderen die waarnemen. Intentioneel waarnemen is communicatief en niet solitair, zoals bij DESCARTES (2). Men treft de ander in het zien, en de dingen worden in dialoog ontsluit. Waarnemen heeft tot voorwaarde samen waarnemen (3). Naarmate iedereen ziet wat wij zien, wordt de illusie uitgesloten.

(1) Vgl. DD, p. 58-59. De term "aangewezen-zijn" ontleen we hier echter niet aan VAN DEN BERG, maar aan S. STRASSER, die in Fenomenologie en empirische menskunde, 1962, p. 85-91 een uitstekende uiteenzetting geeft over de objectiviteit in het buitenwetenschappelijk bestaan. Deze objectiviteit ligt vervat in de dagelijkse praxis, en is derhalve een menselijke houding, eerder dan het resultaat van een wetenschappelijke analyse. STRASSER spreekt van een "eerste objectiviteit", waarin, net als in de eerste structuur de dingen zijn zoals ze gezien worden, en dit volgens beide criteria van normering, die we ook bij VAN DEN BERG aantreffen.

(2) Z, p. 15, 41; ML2, p. 230.

(3) ML2, p. 229; ZR, p. 86.

De term 'illusie' of 'gezihtsbedrog' wil VAN DEN BERG voorbehouden voor waarnemingsfouten die door een enkeling of door weinigen worden gemaakt, en die door de controle van herhaald zien kunnen worden uitgeschakeld (1). Dit is echter niet het geval bij de MÜLLER-LYER figuur, noch bij de structuur der pleinen. Het zien in de eerste structuur is zeker niet willekeurig, maar is gebonden aan wat men zelf niet is, aan wat zich toont. Derhalve kan de metabletica moeilijk een idealisme of subjectivisme genoemd worden.

Evenmin kan men de metabletica hier steunen op een simplistisch realisme. De werkelijkheid van de eerste structuur is niet objectief door ons, maar evenmin zonder ons. De dingen worden slechts werkelijk in zoverre er ook zien is. "Zien en zijn zijn één" (2), en dit betekent dat iets zich maar manifesteert in zoverre wij het onthullen. Anderzijds kunnen we slechts onthullen wat zich manifesteert. Deze dialectiek impliceert niet alleen de objectiviteit van de eerste structuur, maar betekent eveneens dat deze objectiviteit een zaak is van ontdekken, en niet van uitvinden (3).

Er is zien nodig, wil er ook zijn zijn. M.a.w. men kan nooit buiten de mens om iets bevestigen. Die bevestiging gebeurt echter pas radicaal in en door de taal. Zien is steeds zien van iets bepaald, iets dat pas werkelijk is als het benoemd wordt als 'dit' of 'dat' (4). Dit stelt de vraag naar de taal. Wat zegt VAN DEN BERG over de taal ?

4. Taal en zijn.

Het is opvallend dat VAN DEN BERG (relatief) weinig schrijft over de taal, hoewel o.i. de inzichten hieromtrent van onmisbaar belang zijn voor een goed begrip van de metabletica. Enkele teksten lichten ons echter overtuigend in.

In de waarneming is de wereld onmiddellijk present, hij is daar, we hoeven dit niet te vertellen, noch uit te spreken. Doch, VAN DEN

(1) DD, p. 57-58.

(2) ML2, p. 292.

(3) Cfr. S. STRASSER, o.c., p. 67 en 87.

(4) S. STRASSER, o.c., p. 83.

BERG beseft dat dit relatief is (1) :

"Zet een eerstejaars medisch student bij een geopend menselijk lichaam; als men er niets bij vertelt ziet hij niets of vrijwel niets. Heel de wereld, die wij concreet noemen, is concreet gemaakt door de verhalen die wij hoorden, (...). Men kan er zeker van zijn dat, wanneer de verhalen anders waren, de wereld er anders uitzag."

Zien dient zich steeds in de taal te situeren, opdat in en door de taal het waargenomene een concrete gestalte zou krijgen, en als dusdanig werkelijk kan worden. Zo wordt zien steeds tot zien van betekenissen. "Zien wij van die betekenissen niets, dan nemen wij ook niets waar" (2). Het voorbeeld dat VAN DEN BERG in dit verband een paar keer vermeldt, is bijzonder treffend (3): Een oerwoudbewoner die naar een grootstad werd gebracht, en nog nooit iets anders zag dan zijn dorp en de bossen, werd na een tocht door de stad gevraagd wat hij gezien had. Alleen een man die veel bananen droeg was hem opgevallen (de man vervoerde de bananen met een kar !). Verder zag hij niets; hij kende de betekenis niet van de dingen rondom hem. Auto's, verkeerslichten, straten, enz. waren voor hem niet werkelijk als dusdanig.

De taal identificeert, maakt de zaak werkelijk, en doet ze uit de anonimiteit en het niets treden. Buiten de taal is er geen waarheid : "Ontbreken de woorden, dan ontbreekt de waarheid van die woorden" (4).

Hoewel VAN DEN BERG meer aandacht schenkt aan het zien, moet aan de taal een zekere prioriteit op het zien worden toegekend. Taal laat zien. VAN DEN BERG zou zich hier o.i. op HEIDEGGER (e.a.) kunnen beroepen, bij wie spreken en zijn wezenlijk samenhangen (5). Het woord sticht waarheid : het ontsluit, ontdekt, doet uit de verborgenheid

(1) ZP, p. 19.

(2) PP, p. 39.

(3) Verantwoording. In Persoon en Wereld, p. 5; PP, p. 39; Z, p. 33-34. Gelijkaardige gedachten en voorbeelden : S. STRASSER, o.c., p. 84.

(4) LIM, p. 73.

(5) M. HEIDEGGER, Der Ursprung des Kunstwerkes. In Holzwege, p. 61. Zie ook S. IJSSELING, Heidegger. Denken en danken, geven en zijn, p. 67 e.v.; O. PÖGGELER, Martin Heidegger. De weg van zijn denken, p. 284 e.v.; R. BAKKER, Geschiedenis van het fenomenologisch denken, p. 161-162.

treden, laet zien. Zonder het benoemen zien wij niets, verschijnt het zijnde niet, en zou alles in het niets verzinken. S. IJSSELING merkt op :

"Er zou zelfs geen sprake (!) meer kunnen zijn van zijnden, want zonder de sprekende mens 'is' er geen zijnde, geen mens en geen wereld" (1).

De dingen zijn pas in het woord en in de taal. Het woord is niet zomaar iets wat we vinden in het woordenboek, het is de toegang tot het zijnde dat we zelf zijn, en het zijnde dat we niet zijn (2).

Binnen het spreken komen de dingen tot stand, ontstaan ze. Er gebeurt iets in en door het woord. De verandering van mens en dingen, zoals deze in het metabletisch onderzoek gereveleerd wordt, heeft met dit gebeuren veel te maken (3). Het veranderen geschiedt mede in en door het woord : het benoemen van het nieuwe maakt dit nieuwe werkelijk, en brengt het ook tot stand, doet het als dusdanig ontstaan. Daarom juist is het opvallend dat VAN DEN BERG deze gedachten i.v.m. de taal niet uitvoerig expliciteert, hoewel ze impliciet de metabletica theoretisch gestalte geven, en ongetwijfeld ook voor het metabletisch onderzoek van groot belang zijn. We zullen dit in ons vierde hoofdstuk toelichten.

5. Denken en zijn.

De metabletica wil in zijn werkelijkheidsleer elk idealisme of realisme, zoals dat traditioneel wordt opgevat, uitsluiten. Dit mocht zo hopen we, reeds blijken uit het voorgaande. Het anti-idealistisch karakter van het metabletisch denken zal trouwens in onze volgende paragraaf nog nader worden toegelicht vanuit de intentionaliteitsgedachte en de kritiek op de fenomenologische reductie. Anderzijds is ook elk simplistisch realisme vreemd aan de metabletica : de werke-

(1) S. IJSSELING, o.c., p. 67.

(2) ID., o.c., p. 66.

(3) Cfr. infra, hfdst. IV, art. 5.

lijkheid wordt maar ontsloten in en door de menselijke praxis, het zien en de taal. Een werkelijkheid op zich bestaat niet. Dit voert tot de ook voor de metabletica belangrijke gedachte dat men uiteindelijk nooit buiten de mens kan treden. Het opzet schrijven we hier 'ook', omdat dit inzicht reeds binnen het fenomenologische denken ge-grondvest werd :

"Het is een grondinzicht van de existentiële fenomenologie, dat het bestaan en het zijn van het zijnde bij elkaar horen. "Nur solange Dasein ist, gibt es Sein". Met andere woorden : men kan nooit treden buiten het "cogito". Het cogito wordt hier natuurlijk niet opgevat in cartesiaanse zin, maar gedacht als Dasein of als Eksistenz." (1)

Een zekere prioriteit van het subject-als-cogito is dus onbetwistbaar (2). Het "Cogito" wordt hier echter niet zonder meer opgevat als ratio, maar als "Dasein" of als "Eksistenz". Denken en zijn horen samen. Dit betekent dat er geen sprake kan zijn van zijn zonder denken, en er anderzijds geen denken kan zijn zonder het zijn dat als "Zu-denkende" te denken geeft (3).

De metabletische werkelijkheidsleer laat zich o.i. maar goed begrijpen vanuit deze fundamentele inzichten. Het samen horen van de existentie en het zijn der dingen hebben we m.b.t. de metabletica uiteengezet vanuit de menselijke praxis, het zien en de taal, naar ons voorkomt de essentiële momenten waarmee VAN DEN BERG in zijn studies de mens als existentie karakteriseert. Deze visie heeft bovendien belangrijke implicaties i.v.m. het metabletisch onderzoek (4).

De prioriteit die we hierboven hebben toegekend aan de taal vindt in het samen horen van denken en zijn een verantwoording. Het is nl. in het spreken dat het denken pas volledig tot zichzelf komt. Er is een wezenlijke samenhang tussen de gedachte en het woord, in die zin dat de gedachte niet onafhankelijk van het woord kan bestaan. Ze

(1) S. IJSSELING, o.c., p. 141.

(2) Cfr. W. LUYKEN, o.c., p. 75.

(3) S. IJSSELING, o.c., p. 141.

(4) Zie ons vierde hoofdstuk, artikel 2 en 5.

gaat nimmer het woord vooraf, maar is steeds in het woord aanwezig (1).

+

+ +

Bewust hebben we hier gepoogd het metabletisch denken te begrijpen vanuit de fenomenologie, in het bijzonder het Heideggeriaanse denken. Hoewel VAN DEN BERG niet vlug geneigd is een rechtstreekse invloed van HEIDEGGER te erkennen, werd er reeds vaker op gewezen dat de metabletica hier haar (filosofische) inspiratie put (2). Toch willen we hier aan de originaliteit van de metabletica geen afbreuk doen. De Heideggeriaanse filosofie werd zeker mee opgenomen in de "visie", de originaliteit van de metabletica ligt echter aan de nieuwe "methodische idee", en manifesteert zich dan ook vooral op het vlak van het metabletisch onderzoek. De fenomenologische inspiratie van de metabletica is ook nog in onze volgende paragraaf aan de orde.

(1) R. BARNIER, o.c., p. 405-406; W. LUYPEN, o.c., p. 77. R. KWANT, De wijsbegeerte van Merleau-Ponty, p. 77.

(2) Reeds bij de bespreking van Metabletica sprak STRASSER zich in die zin uit : Beschouwingen over Metabletica. Te Elfer Ure, 1956, p. 130. Ook J. CLAES wijst in zijn artikel in Streven, 1971, 24, p. 522 op een verwantschap. Zie verder ook H. FABER, Het appèl van Prof. Dr. J.H. VAN DEN BERG. Wending, 1968, 22, p. 803 en M. TRIEST, De metabletische methode van J.H. VAN DEN BERG, p. 78 e.v. S. IJSSELIING is naar hij ons in een gesprek mededeelde eveneens van de Heideggeriaanse inspiratie overtuigd.

§ 2: Fenomenologische inspiratie en de kritiek op de fenomenologische reductie.

1. Intentionaliteit en anti-cartesianisme.

VAN DEN BERG wil volledig in het spoor staan van HUSSERL als deze pleit voor de mundaniteit van ons bestaan, en het subject doet opgaan in het voorwerp van intentionaliteit, dat niet langer de voorstelling van iets in het bewustzijn betreft (cfr. BRENTANO's mentale in-existentie), maar het object zelf. Er is dan niet langer een binnen- en buitenwereld (1), neen, "er is slechts één wereld, die waarin wij leven" (2). Niettegenstaande dit anti-cartesianisme is er bij HUSSERL nog een zeker idealisme te bespeuren. Hiermee neemt VAN DEN BERG geen vrede.

2. Metablistica versus fenomenologie (?).

Met het beginsel der werkelijkheid gaan de wegen van metablistica en fenomenologie uiteen (3). In een ietwat allegorische passus zegt VAN DEN BERG waarom (4) :

"De fenomenoloog heeft het al dan niet werkelijk zijn van zijn met zorg behoeve verschijnselen tussen haakjes gezet, zoals het officieel in zijn methode heet. Hij vermoedt grote moeilijkheden bij de vraag naar de werkelijkheid van zijn verschijnselen, en wenst zich niet te begeven in de penibele kwestie of wij al dan niet in staat zijn de werkelijkheid werkelijk te kennen. Hij komt niet vrij van de verklaring van het wijsgerig idealisme, dat de dingen zelf, in hun eigen zijn, "an sich", niet bereikt kunnen worden. Hij kan noch wil zich geheel bevrijden van het ook door hemzelf met wantrouwen bejegende denkbeeld, dat de mens in de kerker van zijn lichaam leeft, en via de poorten van zijn zintuigen berichten van de wereld buiten ontvangt. Daarom laat hij het bij de berichten, die hij niet toevallig "verschijnselen" noemt, en zwijgt over de bron. Neemt men in aanmerking, dat de vorgebeden der fenomenologie, Edmund Husserl, begon met de afbraak van de zijns inziens onhoudbare muur tussen subject en object, dan is deze instelling op z'n minst merkwaardig. Husserl zelf heeft de muur min of meer hersteld."

(1) HL2, p. 260-261 en 277-282.

(2) HL2, p. 281 en 292.

(3) Met fenomenologie wordt hier de fenomenologische zijnsleer bedoeld, eerder dan de existentiële filosofie, die later uitvoeriger ter sprake komt.

(4) MM, p. 104.

De vraag is nu welke argumenten VAN DEN BERG aanvoert tegen de "einklammerung des seins" en het wijsgerig idealisme dat eruit voortkomt. We onderscheiden een argumentatie van specifiek metabletische aard, en een meer algemeen filosofische argumentatie.

a. Verte en nabijheid der dingen : de metabletische argumentatie.

Reeds in Het menselijk lichaam (deel 2) gaat VAN DEN BERG op zoek naar de reden van de reserve van HUSSERL (1). Hoe komt het dat de "uittocht van het subject", d.w.z. de mundaniteit van het bestaan niet volledig kon worden gerealiseerd op vlak van het filosofisch denken? Het antwoord op deze metabletische vraag wordt niet gezocht in de filosofie van HUSSERL zelf, maar in de aard van het menselijk bestaan rond die tijd. De vraag is dan : hoe was het met mens en ding rond 1900 gesteld? (2) VAN DEN BERG vermeldt en beschrijft dan gebeurtenissen van diverse aard die aantonen dat de mens, het lichaam en de wereld opnieuw aan elkaar verwant worden, maar die tevens de mislukking daarvan uitbeelden. HUSSERLs intentionaliteit, respectievelijk "Einklammerung" is één voorbeeld van de ambigüiteit van het bestaan rond de eeuwwisseling.

"Het is niet gelukt. Het kon niet gelukken. Dat het niet kon, dat het met andere woorden niet mogelijk was het subject werkelijk te bevrijden door het als een geïncarneerd subject een werkelijke wereld te geven, ligt aan het onherbergzaam karakter van deze wereld zelf." En verder in een voetnoot :

"Husserl is het niet gelukt het fenomenologisch zijnsaspect van de dingen te doorgronden, doch dat hem dit niet lukte, vindt zijn oorzaak in de aard van die dingen zelf, ten tijde van Husserl." (3)

Deze argumentatie wordt in Metabletica van de materie gedeeltelijk herhaald, en VAN DEN BERG haast zich eraan toe te voegen dat wat toen nog niet kon, nu - met het beginsel der werkelijkheid - wel kan :

"Ons bestaan als zodanig, in de tweede helft van de twintigste eeuw, heeft aan de reserve van het wijsgerig idealisme een einde gemaakt. De huidige mensheid, die zich, als nooit eerder gebeurd is, op de

(1) ML2, p. 274-324.

(2) Gezien we de metabletica nog lang niet volledig hebben omschreven, lopen we hier in feite vooruit op onze problematiek. We volstaan daarom met een erg onvolledige weergave van de metabletische vraagstelling.

(3) ML2, p. 318.

materie stort, eet, drinkt, baadt, reist, kortom van de aarde en haar vruchten geniet, maakt de reserve belachelijk. De fenomenoloog, die deze reserve (...) deelt, is uit de tijd." (1)

De laatste woorden geven onmiddellijk de metabletische inslag van deze passus vrij. De doorgevoerde redenering moeten we echter in haar aard nader beschouwen. VAN DEN BERG kadert de fenomenologie van HUSSERL op metabletische wijze in de aard van het menselijk bestaan. Relevant is dat filosofie en levenswijze verwant blijken. Nu ons bestaan inmiddels veranderd is, zal een nieuw daarbij passend filosofisch inzicht ingang moeten vinden. Dit inzicht betreft (o.m.) het beginsel der werkelijkheid.

Dit metabletisch beginsel wordt dus zelf onmiddellijk metabletisch gesitueerd. VAN DEN BERG bewijst hier reeds dat zijn nieuwe leer evenzeer in het gebeuren der verandering is ingesponnen als gelijk welk denken. Derhalve zal ook de metabletica nooit op een tijdsloze waarheid aanspraak maken. De studie der verandering kan zich nooit buiten die verandering stellen. Hierop kunnen we hier niet ingaan. Belangrijk is hier dat de noodzaak van het beginsel der werkelijkheid wordt geargumenteerd op basis van metabletische beschouwingen. Doel, deze argumentatie kan niet gelden als een filosofische verantwoording van wat het beginsel inhoudt. In dat geval immers zou de metabletica in de fundering van haar methode de eigen geldigheid impliceren, en zich m.a.w. beschuldigen aan een kringredenering. De zwakte van het tweede beginsel is dan ook dat het uiteindelijk filosofisch niet sterk wordt doorgedacht, en vooral metabletisch bepleit wordt.

Hierin verraadt zich o.i. ook een grotere psychologische dan wel filosofische bekommernis bij VAN DEN BERG. Hij bepleit een eenheid mens-wereld waarin de mens onmiddellijk aanwezig is aan de dingen en ze aanvaardt in hun nabijheid èn verte. Dit is te begrijpen in het licht van het metabletisch oeuvre, dat - zoals we nog zullen uiteenzetten - de malaise, de psychologisch nefaste gevolgen van de vreemding tussen mens en wereld tekent. HUSSERL, die de eenheid niet herstelde, wordt met dit hoofdzakelijk psychologisch georiënteerd pleit afgedaan. De metabletische argumentatie is dan ook alleen

(1) MM, p. 104.

in het kader van VAN DEN BERG's psychologie te aanvaarden, en niet als een filosofisch argument.

b. De distantie van de fenomenologie : het filosofisch argument.

Louter filosofisch gezien sluit VAN DEN BERG zich in de geciteerde 'allegorische' passus aan bij de interpretaties die de idealistische instelling van de fenomenologische reductie onverenigbaar achten met de intentionaliteit. Volgens KOCKELMANS bestaat over deze interpretaties een vrij grote consensus (1). Wat ons echter wel tot bedenkingen noopt is dat VAN DEN BERG zich distantieert van 'de' fenomenologie door een kritiek op HUSSERL alleen, en zich niet uitlaat over andere denkers, die toch reeds lang niet meer een Husserliaanse fenomenologie voorstaan. De juiste nuances van het onderscheid tussen fenomenologie en metaleptica gaan hiermee enigszins verloren. Het is daarom goed te onderzoeken wat VAN DEN BERG onder fenomenologie verstaat.

In de diverse omschrijvingen die hij van de term 'fenomenologie' geeft, ligt doorgaans de nadruk op "de beschrijving van het verschijnende zoals het verschijnt" (2). De vraag is echter of de fenomenologie hier niet eenzijdig wordt voorgesteld. HEIDEGGER reeds wilde niet louter naar het verschijnende of het zijnde vragen, maar vooreerst naar wat het verschijnen, het zijn van het zijnde eigenlijk is. Ze "vraagt terug tot in datgene, wat zich in het zijnde verbergt" (3). S. IJSSELING wijst er in dit verband op dat de fenomenologie niet kan herleid worden tot een methode die "het gegevene voor lief neemt en het tenvolle wil respecteren" (4). Juist tot deze opvatting neigt VAN DEN BERG als hij schrijft dat de fenomenoloog "vrijblijvende verhalen vertelt, zonder te zeggen of ze op werkelijkheid berusten" en het "bij berichten laat, die hij niet toevallig verschijnselen noemt, en zwijgt over de bron" (5). De hele vraag is dus of VAN DEN BERG

(1) A. KOCKELMANS, Edmund Husserl. Een inleiding tot zijn fenomenologie, p. 114-123.

(2) KDP, p. 99. Zie ook PP, p. 63, 75, 116.

(3) H. HEIDEGGER, Wat is metafysica?, p. 68 (Duitse tekst p. 20).

(4) S. IJSSELING, o.c., p. 47.

(5) MM, p. 104.

niet een deel van de weg miskent die in het fenomenologisch denken werd voltrokken. Hij beschouwt dit denken uitsluitend in de niet-verstorende en beschrijvende functie.

I.v.m. deze interpretatie willen we nog op het volgende wijzen. De fenomenologie aldus VAN DEN BERG, neigt ertoe de werkelijkheid "niet meer dan schijn of verschijnsel te noemen" (1), omdat ze zich niet uitspreekt over de werkelijkheid. Ook dit is in strijd met de betekenis die sinds HEIDEGGER aan de fenomenologie gehecht wordt. Fenomenologie houdt zich bezig met fenomenen, d.w.z. "das Sich-an-ihm-selbst-zeigende, das Offenbare", en niet met schijn of verschijnselen in de zin van "Erscheinungen", die zich juist niet tonen als wat ze zijn, maar verwijzen naar iets anders dan zichzelf (2). In de uiteenzetting over de metabletische methode maakt VAN DEN BERG dit onderscheid niet langer.

Nochtans is het niet zo dat hij dit onderscheid niet zou kennen: in zijn dissertatie (1946) vinden we het verschil "Phänomen-Erscheinung" trouw aan HEIDEGGER uiteengezet (3). Hij interpreteerde er bovendien de fenomenologie ruimer dan in Metabletica van de materie. Zijn uiteenzetting in dit werk is voor kritiek vatbaar, omwille van de beperkingen die hij er aan de fenomenologie oplegt, terwijl hij elders bewijst met een ruimer fenomenologisch denken vertrouwd te zijn.

Na deze bedenkingen - die we in het kader van deze verhandeling moeilijk geheel kunnen doordenken - is het niet zo duidelijk meer hoe VAN DEN BERG door de fenomenologie te verlaten naar de metabletica gaat. Mogelijk komt hij in en door het fenomenologisch denken tot het beginsel der werkelijkheid. De inspirerende grond voor de metabletica is wellicht breder dan de intentionaliteitsgedachte en het beginsel niet te verstoren. Het is trouwens opvallend dat bijvoorbeeld STRASSER zich inspirerend op HEIDEGGER i.v.m. de "eerste objectiviteit" in een fenomenologische studie en buiten elk metabletisch kader, tot haast identieke opvattingen komt als deze van VAN DEN BERG over het werkelijkheidskarakter van de eerste structuur. Zonder twijfel kan gesteld wor-

(1) MM, p. 105.

(2) Cfr. R. BAKKER, o.c., p. 19-20, 161; S. STRASSER, Fenomenologie en empirische menskunde, p. 245.

(3) BAP, p. 36.

den dat de fenomenologie een essentieel element vormt van de metabletische visie. Door integratie van de fenomenologie met andere inspiraties is VAN DEN BERG echter gekomen tot een nieuwe en originele methodische idee : de veranderlijkheid. Deze nieuwe idee eiste ook een nieuwe naam : metabletica of leer der verandering. Het beginsel der veranderlijkheid heeft binnen deze leer dan ook een centrale betekenis.

ARTIKEL 4. - HET BEGINSSEL DER VERANDERLIJKHEID.

De verandering is een gebeuren dat zich voltrekt in de eerste structuur. Wat we aan de dingen zien gebeuren is geen schijn : VAN DEN BERG protesteert tegen elke opvatting die de dingen onveranderlijk verklaart en de verandering als een illusie in het suspecte en te wantrouwen subject wil onderbrengen. De natuurwetenschappen doen dit bijvoorbeeld : zij leren ons alleen het meetinstrument te vertrouwen. In de tweede structuur verliezen de dingen het ongewisse, en ze worden ingeschakeld in een systeem van wetten en constanties. Het ene volgt in een gave continuïteit automatisch uit het andere. Wie wil breken met deze continuïteitsgedachte, kan integendeel oog krijgen voor het andere en het nieuwe van de dingen in hun wonderbaarlijk en mysterievol gebeuren. Voorwaarde hiertoe is dat men de werkelijkheid niet verkapt tot nauwkeurig te onderzoeken entiteiten, maar de gehele gebeurende context in het werkelijkheidsonderzoek laat meetellen. Slechts het meetinstrument kan de veranderende omstandigheden uitschakelen en de dingen stabiel verklaren. Toont de onderzoeker hiermee niet op pregnante wijze dat hij de verandering impliciet erkent, gezien hij ze uit het rijk van de eeuwige identiteit en stabiliteit wil verbannen ? En, als de dingen gereduceerd en gestabiliseerd kunnen worden, openbaren ze dan al niet minstens daarin hun veranderlijkheid (1) ?

Uiteindelijk valt de verandering niet te bewijzen in die enge zin van het woord. VAN DEN BERG verdedigt zijn derde, bij uitstek metablotisch beginsel derhalve niet in een sluitende theorie, maar ontleent de evidentie van de veranderlijkheid aan de waarneembare werkelijkheid zelf, aan de realiteit van ons dagelijks bestaan. Vooral in De dingen getuigt VAN DEN BERG op vaak prozaïsche wijze dat de verandering allerminst een illusie is.

Het volstaat bijvoorbeeld een lange voettocht te maken om dit aan den lijve te ondervinden. Is de eerste kilometer nog een lust, de tiende is vaak reeds een last. Het eerste stuk weg met als maat 1 km is daardoor minder lang, in volle concreetheid, dan het tiende. Als men moe is staan de honderd-meterpalen verder uit elkaar dan hun

(1) Cfr. DD, p. 35-36.

naam laat vermoeden. Heeft men het einde van de tocht in zicht, dan volgen de palen elkaar weer korter op. De laatste honderd meters zijn niets meer vergeleken met dezelfde afstand toen de tocht uitzichtloos leek (1).

Wandelend ervaart men een andere maat van de weg dan deze die de meter hem oplegt. Vermoedheid toont zich in de eerste plaats in het veranderend aspect van de dingen (2) : ze toont zich waar de weg uitzichtloos is, en niet waar hij in zijn aanvang nog aantrekt, of in zijn eindpunt overwonnen werd. De dingen hebben in de eerste structuur een veranderlijke maat. Zo weet elke architect dat de verticale maat, vergeleken met dezelfde maat horizontaal, langer is, wat o.a. maakt dat een raam, wil het vierkant in een hoge gevel zitten, breder moet zijn dan hoog (3). Op de grond is 123 m. weinig, in de verticaliteit is het indrukwekkend. Hiervan getuigt de Antwerpse O.-L.-Vrouwetoren. Met zijn gotische sierlijkheid schiet hij naast de onvoltooide, loggere en zwaardere toren contrastrijk de hoogte in. Het getal 123 is bij de aanblik ongeloofwaardig klein.

De verandering die in de maten zichtbaar zijn, zijn overigens goed bekend aan bouwmeesters, die zoals M. JACOBS opmerkt, "iets moeten maken dat bestemd is om bekeken te worden met het oog dat vertrouwen wil" (4). Dat oog ziet dat de gotische kathedraal van Reims veel hoger is dan het schip van de St.-Pieter te Rome. Nochtans is de eerste kerk 38 meter, de tweede 39 meter hoog. Die getallen behoren echter tot de tweede structuur, die de voorwaarde is voor het met architecturaal vernuft bereikte resultaat (eerste structuur) : twee ruimten, die door hun verschillende stijlen ook andere, onvergelykbare hoogten bezitten. VAN DEN BERG vraagt in dit verband nogmaals de voorwaarden van een zaak niet met de zaak zelf te verwarren (5).

(1) Dit voorbeeld is geïnspireerd aan DD, p. 16 e.v.

(2) HLMB, p. 403-404.

(3) Over verticale en horizontale maat, zie DD, p. 19 e.v.
Het voorbeeld is van M. JACOBS, Dingen in twee werelden. Streven, 1956, 20, p. 24.

(4) M. JACOBS, o.c., p. 26.

(5) MM, p. 166-167 en p. 201.

De meter is als lengtemaat in de eerste structuur veranderlijk : hij is langer of korter naargelang de context. Op een hoogte is hij in de verticaliteit 'gerokken' t.o.v. een meter beneden. Dalend wordt hij weer korter. Het woord 'meter' stoort hier nochtans; omdat het ons naar gewoonte voorkomt als een vaste en onveranderlijke maat. In de eerste structuur nemen we ook nooit veranderlijke meters als dusdanig waar, doch wel veranderlijke maten van dingen. Het moet echter duidelijk worden dat juist omdat het referentiepunt (!), de meter als maat, zelf niet stabiel blijft, de maten der dingen veranderlijk zijn. Daardoor kan het woord 'meter' behouden blijven. Het impliceert echter ook dat de dingen slechts binnen hun eigen maat kunnen variëren. De toren van Antwerpen blijft in gelijk welke context 123 meter : hij ontkomt niet aan zijn eigen maat, of hij nu rechtstaat of op het plein naast de kerk zou neerliggen. Wel kunnen de 123 meters, en daarmee de toren, langer of korter worden. De dingen bezitten dus hun eigen, onvervreembare maat, hoe veranderlijk die maat ook is (1).

De verandering is m.a.w. niet willekeurig; er is geen chaos. Merkwaardig is trouwens dat VAN DEN BERG ertoe komt volledig controleerbare en verifiëerbare regels te formuleren m.b.t. de verandering der maten (2). De meter die in de verticaliteit langer wordt is daar één voorbeeld van.

Het metabletisch karakter der dingen toont zich niet alleen aan hun eigen maten, maar ook aan hun kleuren. Binnen de grens van hun eigen kleuren kunnen de dingen in beginsel alle kleuren bezitten (3). Gras kan bruine, gele, blauwe tinten vertonen, bij maanlicht is het zelfs zwart. Toch zien we ook dan nog groen gras, en geen zwart, omdat steeds de restrictie geldt dat de dingen kunnen variëren binnen de grenzen van hun eigen kleur. Bij elke belichting is hun kleur toch constant; gras is alleen als groen gras geloofwaardig, al is dat groen steeds anders. De verandering der dingen kent grenzen : ze springen nooit buiten hun eigen maat of kleur. Zo immers behouden ze hun identiteit. In hun steeds nieuw en anders uitzicht tonen ze ons hun tempo. Toch blijven ze in hun veranderlijkheid zichzelf :

(1) DD, p. 15-16.

(2) DD, p. 16 en 23.

(3) DD, p. 39. Over veranderen van kleuren, zie p. 29-52.

ze hebben ook duur (1).

Deze dualiteit tempo-duur lijkt ons essentieel. Het wordt hier namelijk duidelijk dat de metabloticus de identiteit van de dingen niet ontkent, maar wel bestrijdt dat ze uitsluitend gelijkblijven. Evenals hun duur, is hun tempo, binnen de grenzen van de duur, werkelijk, en niet illusoir. Metabloticus is hij die wil vertrouwen in wat hij ziet, en doorheen verwondering in de ban geraakt van het tempo der dingen.

Door hun tempo overigens wordt aan de dingen tijd duidelijk : waar ze veranderen van maat of kleur realiseren ze tijd. De weg die ons vermoeit is 'van lange duur' en breekt het snelle ritme van onze stap. De duur van de weg verandert samen met de lengte van de weg. Een ander voorbeeld. Als een heldere, blauwe hemel zich grijs kleurt met dreigende wolken; en er een bries opsteekt, komt alles in beweging, verandert alles van kleur, en krijgen de dingen een ander, rustelozer tempo. Tijd is leesbaar aan het veranderen van kleuren en vormen, en is een eigenschap van de geschiedende dingen.

Nu is ook tijd zelf veranderlijk. In een ziekbed is vijf minuten een eeuwigheid vergeleken met vijf minuten tijdens een drukke dagtaak. Tijd is anders als men zich in de stad haastig naar een trein spoedt dan wanneer men een verfrissing geniet op een zonnig terrasje. Zo heeft elke plaats een eigen tempo dat onszelf eveneens een tempo oplegt. Ook elke dag heeft zijn specifiek tempo : de maandag is anders dan de vrijdag. Tijd is veranderlijk omdat het tempo der dingen nu eens traag, dan weer vlugger verloopt. (2)

Nochtans zijn we gewoon tijd in constante maten in te delen. De klok tikt inderdaad de tijd in gelijke delen tot een continuïteit, uniform nu en straks, hier en ginds. Ze geeft echter alleen de duur aan van iets, niet het tempo. De klok is het instrument van de tweede structuur, ze schakelt de omstandigheden waarin de dingen gebeuren uit, en legt de dingen hun tweede structuur op.

(1) DD, p. 39, 42-43 en 90.

(2) DD, p. 85-86. Beschouwingen over tijd : p. 79-99.

"De snelheid van de wijzers werd zo gekozen, dat de veranderlijkheid in maat en kleuren, de dingen eigen, het minst geweld wordt aangedaan. Daarmee toont de klok een aan list grenzende prudentie, die bewondering afdwingt. Tijd als zodanig is niet te meten, noch te registreren, omdat tijd als zodanig niet kan worden opgemerkt en ook nooit wordt opgemerkt. Tijd als zodanig is niet werkelijk. Werkelijk is het veranderen van dingen, van hun maten en kleuren. Om het veranderen van dingen aan banden te leggen, om dit veranderen van maat en kleur zoveel mogelijk te verheimelijken, werd de klok die tempo's gegeven, die het minst storen. Ging de klok sneller, dan zouden wij zeggen : met die snelheid verandert geen kleur en geen maat. Ging de klok langzamer, dan zouden wij zeggen : zo langzaam verandert niets om ons heen. De verandering van de dingen (...) zou opvallen. De snelheid, die de klok is gegeven, legt zich vredig tegen de snelheid van het veranderen van de dingen aan, zo vredig dat dit veranderen het minst opvalt, en wij ertoe worden gebracht te geloven, dat dit veranderen in maat en kleur niet waar is, en zelfs niet gebeurt. Dat is dan wonderwel gelukt. Vrijwel niemand gelooft nog, dat de dingen in werkelijkheid veranderen." (1).

De metableticus wil die verandering herwaarderen als het onvoorspelbaar nieuwe dat onze existentie steeds weer herschept. De dingen veranderen in hun volle boodschap, echter niet door ons, maar evenmin zonder ons. De verandering manifesteert zich waar de mens othult. Waar men aanvaardt dat de dingen zijn zoals we ze zien (en omgekeerd) verliest de verandering haar ongeloofwaardigheid. In die zin ligt het derde theoretisch beginsel ook reeds geheel vervat in de eerste twee beginselen, en is er de uiterste, niet te vermijden consequentie van. Deze consequentie wordt door VAN DEN BERG op een uitstekende en originele wijze geëxpliciteerd, en verwoord in een nieuwe methodische idee.

In die explicitatie sluit de metableticus zo nauw mogelijk aan bij de waarneembare, veranderlijke werkelijkheid. Het resultaat van de explicitatie is hier inderdaad als een uitgangspunt voorondersteld. Of omgekeerd : terwijl de metableticus vanuit een bepaalde visie over de verandering spreekt, verantwoordt hij deze visie vanuit de verandering zelf. Als men zich op de juiste wijze in deze "hermeneutische cirkel" geplaatst heeft (2), kan men inderdaad niet anders dan het gebeuren te vatten waarvan men zelf deel uitmaakt.

(1) DD, p. 87-88.

(2) Cfr. S. IJSSELING, o.c., p. 11; W. LUYPEN, o.c., p. 102-104; M. HEIDEGGER, Wat is dat - filosofie ?, p. 22-23 (Duitse tekst p. 19-20).

Men moet a.h.w. datgene grijpen waardoor men zelf gegrepen wordt. Op het vlak van het metabletisch onderzoek impliceert dit dat de metableticus zich niet kan stellen buiten de verandering of de geschiedenis waarover hij wil denken en spreken.

Zoals we in ons eerste hoofdstuk reeds opmerkten, confronteerde VAN DEN BERG zijn lezers meer met de vruchten van een impliciet filosofisch denken, dan met dat denken zelf. In dit hoofdstuk hebben we gepoogd enkele van die filosofische uitgangspunten nader te omschrijven, in de hoop dat gebleken is op welke wijze de metabletica "zich verwerkeliijkend filosofisch inzicht" is (1).

(1) DDR, p. 18.